

ГУМАНІСТИЧНІСТЬ ТА ОПТИМІСТИЧНІСТЬ ПРОГНОЗІВ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ У ФУТУРОЛОГІЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ЕЛВІНА ТОФФЛЕРА

У статті на основі аналізу праць Елвіна Тоффлера висвітлено зміст, розкрито гуманістичний та оптимістичний характер футурологічної концепції, наголошено на прогностичних ідеях щодо освіти, соціальної сфери, основних тенденцій розвитку людства, підкреслено важливість вивчення майбутнього і відповідальність кожної людини за готовність творити майбутність.

Ключові слова: майбутнє, ймовірне майбутнє, футурологія, організації майбутнього, освіта майбутнього, особистість майбутнього.

Сучасна футурологія виражає актуалізацію проблем дослідження майбутнього і відзначається концептуальним підходом до розгляду цих проблем. Оригінальну футурологічну концепцію розробив відомий американський вчений Елвін Тоффлер (1928–2016), що вважав ключовою проблемою не тільки осягнення майбутнього, але й підготовку до нього. У працях “Футурошок”, “Третя хвиля”, “Метаморфози влади”, “Передбачення й передумови” та спільній з дружиною Хейді Тоффлер (1929) книжці “Революційне багатство”, розкрив основні тенденції суспільних процесів, аналізуючи переміни в різних сферах суспільства і вказуючи на їх прискорення, їх спрямованість у майбутнє, якого не треба боятися, а навпаки, вивчаючи, готуватись до нього. Е. Тоффлер підкреслив значення футурології для розвінчання “популярного міфу”, що нібито майбутнє “невідоме”, а особливо для “визначення ймовірного майбутнього та можливостей його творення” [5, с. 503, 501].

Більшість людей вважають майбутнє продовженням теперішнього, або під впливом нових криз й інших потрясінь сприймають зміни переважно в похмурому світлі, й тому хочуть говорити лише про минуле, бо “майбутнього взагалі нема” [4, с. 36]. Таке бачення майбутнього породжує пасивність, що разом з песимізмом перешкоджають пізнавати, передбачати й творити майбутнє, як підкреслив автор у праці “Футурошок”, метою якої поставив “змінити розуміння майбутнього”, щоб застерегти від “шоку, що може викликати його прихід”. Для цього важливо визначити зміст, спрямування й швидкість прийдешніх перемін, появу нових реальностей, “створюваних могутністю прискорення” і виробити у людей вміння задавати правильні питання про майбутнє й здатність адаптуватися до змін, якими “майбутнє проникає в теперішнє з різною швидкістю” [5, с. 20, 21, 34].

Шукаючи ключ до розуміння того, що буде після теперішнього, автор книги “Третя хвиля”, відзначивши тисячолітній процес удосконалення сільського господарства і промислову революцію впродовж 300 років, передбачає прихід нової цивілізації, що характеризуватиметься прискоренням змін в економічній, соціальній і політичній сферах, і “вимагатиме нових, простіших і ефективніших демократичних урядів”. “Якщо суспільство зазнає дії двох або більше гігантських хвиль перемін, і жодна з них не буде чітко переважаючою, майбутнє постане в розщепленому вигляді. Тоді вкрай важко буде вивести сенс змін і породжуваними ними конфлікти” [4, с. 34, 42], – пояснює Е. Тоффлер, закликаючи “навчитися відрізняти переміни Третьої хвилі від змін, що супроводжують занепад Другої хвилі”, бачити соціальні й політичні сили, котрі, усвідомлюючи неможливість вирішити нагальні проблеми в рамках індустріального суспільства, формуватимуть нову цивілізацію з новими техно-соціо-інфо-сферами. “Третя хвиля відкриває можливості для соціального й політичного оновлення”, – робить висновок мислитель [4, с. 44, 128]. Він, передбачає подолання притаманних суспільству Другої хвилі масового виробництва на невідновних викопних енергетичних ресурсах Землі,

поділ господарства на виробництво і споживання, а також залежність людей від ринку та їх “розщеплення”, “оскільки спеціалізація праці вимагає тільки якоїсь одної частини людини” [4, с. 58, 79, 99].

Принципи спеціалізації, стандартизації (стандартний спосіб виконання робіт, норми оплати праці, тести, мова, фіксовані ціни), синхронізація праці при машинному виробничому процесі, гігантоманія задля зростання ВВП, концентрація населення в урбанізованих центрах, централізація й максимізація “піддаються нападкам з боку Третьої хвилі”, для якої імперіалізм з його способом мислення і порядками Другої хвилі став головною перешкодою [4, с. 116, 173]. Людство вступило в завершальний період безповоротного відступу індустріалізму і “дорога в майбутнє не передбачає повернення назад, до ще жалюгіднішого минулого з винищувальними війнами, критичною точкою розтринькування невідновних ресурсів, із енергетичними кризами та дезінтеграційними процесами” [4, с. 211, 212], – підкреслив футуролог, відзначаючи основні впливи Третьої хвилі, спрямованої в майбутнє.

Для цього, за рахунок відновлюваних джерел та інших різноманітних форм створюватиметься енергетична база: перетворення сонячного світла, енергії морських хвиль в електрику, використання водневого палива, нових технологій примноження енергії, а також зниження рівня енерго-споживання та зменшення екологічної небезпеки завдяки глибокій переробці відходів чи їх використання в інших галузях виробництва. Нові галузі розвиватимуться не на електромеханічному принципі Другої хвилі, а на впровадженні квантової електроніки, теорії інформації, молекулярної біології, ядерної фізики, хімії полімерів, океанології, екології, космонавтики. Електроніка, комп’ютери приведуть до створення нової техносфери, що змінюватиме характер праці, структуру сім’ї, сприятиме розвитку космічної промисловості, прискоренню інформаційних потоків, зміни структури інформації, демасифікації ЗМІ, поширенню “комп’ютерного інтелекту”, появі нової інфосфери, як передбачав Е. Тоффлер, водночас застерігаючи, що можуть виникати й небезпеки: “електронний смог”, інформаційне забруднення, генетичні порушення, втручання в клімат, космічні війни [4, с. 277, 254].

Третю хвилю автор пов’язував із становленням “суперіндустріального суспільства”, акцентуючи увагу на тих рисах, які інші дослідники узагальнюють під назвою “інформаційне суспільство” з перетворенням інформації у визначальний ресурс трансформаційних процесів у всіх сферах суспільного життя. Зі збільшенням обсягу інформації та прискоренням її обміну між користувачами, між соціальними інститутами, корпораціями, що намагаються одержати якомога більше інформації, як потрібного вихідного матеріалу, швидко змінюється й сама інформаційна сфера. “Оскільки інформація стає ключовою для виробництва, “інформаційні менеджери” в індустрії швидко розмножуються...”, а “корпорації стають, очевидно, також інформаційним виробником, а не тільки економічним”. У нових умовах разом з максимізацією економічної функції виробництва і прибутку набувають нових надекономічних функцій – екологічних, соціальних, інформаційних і стають “багатоцільовими корпораціями”, – прогностично аналізує мислитель [4, с. 385, 387].

Великі корпорації, на його думку, трансформуються під впливом Третьої хвилі, як і вся економіка, набуваючи нових рис при переважанні виготовлення виробів на замовлення для індивідуального споживання. Змінюється баланс між виробництвом для споживання і виробництвом для обміну, виробництвом для інших і виробництвом для себе, хоч економісти ще не переосмислили “виробництво для себе” та його ефективність. Економіка завтрашнього дня долатиме розрив між виробником і споживачем і поєднуватиме “producer” і “consumer” в особливу “prosumer” economics [4, с. 34], тобто виробно-споживчу економіку. Виникатиме таким чином “невидима економіка”, коли люди самі виконують певні послуги (самообслуговування в магазинах, заправних стан-

ціях, при ремонті побутових приладів, отриманні чи передачі купюр в банкоматах) або обмінюються досвідом, утворюють волонтерські об'єднання, добровільні некомерційні групи за принципом “допоможи собі сам” [4, с. 435]. Споживачі втягуватимуться й у виробничий процес, пропонуючи свої специфічні параметри для виконання замовлення. Ведення домашнього господарства все більше ставатиме частиною економіки, посиляться тенденція виконання “роботи вдома” або за гнучким графіком для зручності поєднання основної роботи із домашніми послугами (прибирання, приготування їжі, виховання дітей, догляд за хворими тощо).

Змінюватиметься також ринок, як переміщення товарів і послуг, як економічна структура, що ставатиме все більше “способом організації людей, способом мислення... і певним набором очікувань... Таким чином, ринок – це не лише економічна реальність, але й психологічна структура. Тому його вплив виходить далеко за межі економіки” – оцінював вчений, передбачаючи: “Система ринку все більше залежатиме від електроніки, біології і нових соціальних технологій. ... Третя хвиля створить першу в історії “транс-ринкову цивілізацію” з феноменом зростання самообслуговування і поворотом до діяльності – “роби для себе”, а не “для ринку” [4, с. 461, 463, 551, 556].

Кардинально змінюватиметься глибинна основа економіки – праця й трудові відносини, розширюватиметься економіка під управлінням розуму, значно зростатиме роль і частка розумової праці, зазнає змін характер праці, в структурі якої все більше цінуватимуться знання, а її зміст вимагатиме працівників з великим рівнем інтелекту, проявиться потреба в пізнанні самого феномену знань та його структури. Силою інтелекту людей визначатиметься розвиток економіки. “Знання – ключ до економічного зростання в XXI столітті”, бо зростатиме їх роль у системі створення матеріальних цінностей, бо вони стають новою “вибуховою силою” [2, с. 30]. Тому створюватимуться засоби виробництва засобів продукування знань, нові інформаційні інструментарії генерування знань, що ставатимуть особливо важливою формою капіталу, а також технології, що економитимуть час, з чим тісно пов'язане багатство, котре ставатиме “революційним”. Основою “революційного багатства” стає знання, що відрізняється від інформації та інших ресурсів і залишається поки що недооціненим. Багатство в майбутньому ґрунтуватимуться на “економіці знань”, – прогностично стверджують Елвін та Хейді Тоффлери [3, с. 24, 65, 146, 149, 155].

Разом з особистими знаннями зростає ресурс колективного знання, а завдяки комп'ютерам знання акумулюються у “мегамозок” і накопичуватимуться швидкими темпами й у майбутньому” [3, с. 163], як передбачали Тоффлери, вказавши на переверт у системі знань та подальшому зростанні їх цінності. Вони одночасно підкреслили: “кожних півсекунди знання втрачають свою точність”, важчає “тягар застарілих знань”, що “перетворюються в утиль” [3, с. 163, 167, 169]. Якщо на основі застарілих даних і при зростанні маси неістинних знань приймаються неефективні рішення, тому й стають причиною “економіки помилок”, а отже, й помилковими виявлятимуться прогнози економістів на недостовірній інформації. Тому “без належної оцінки знань, неможливий успішний прогноз про майбутнє багатство”, що все більше залежатиме від знань, від інтенсивності їх розповсюдження, для розвитку економіки, від збагачення знань про знання, про те, наскільки вони застарівають в процесах швидких змін та наскільки стають відкрито доступними, щоб їх могли “використовувати мільйони людей без зменшення цього ресурсу”, – розмірковують автори книги “Революційне багатство” [3, с. 213, 387, 442, 366]. Вони прогнозують, що з підвищенням ролі знань, інтелектуальної праці як “двигуна економіки” змінюватиметься й спосіб створення багатства. Прогресуватимуть ті країни, в яких розширюватиметься доступ до нових знань, передусім економічних, інформаційних технологій, особливо тих, що сприятимуть економії часу. Зростатиме значущість нематеріальних компонентів власності, а інтелектуальна

власність, яку хоч і важко захищати, але якою володітимуть все більше людей на відміну від концентрації власності у небагатьох членів індустріального суспільства.

Адже темпи змін у світі прискорюються і кожен наступний період дорожчас в порівнянні з попереднім, що виявляє зв'язок створення багатства з часом, із прихованими ритмами економічного розвитку. Час не можна витратити неефективно і тому треба б навіть говорити про “введення податку на час” у майбутньому суспільстві. “Економіка майбутнього відкрис, за прогнозом авторів, широкі можливості в таких галузях, гіперагрокультура, використання нейростимуляції в охороні здоров'я, наноліки, нові джерела енергії, система електронних платежів, раціональна мережа перевезень, інтернетторгівля, нові форми навчання, нелетальні види зброї, автоматизоване управління виробництвом, програмові гроші, система сенсорів, управління ризиками” [3, с. 79, 16]. У економіку надалі все більше включатимуться виробництво розваг, творення мистецтва, культурної ідентичності, моральних норм та релігійних чеснот, що примножуватиме “революційне багатство завтрашнього дня”. У свою чергу “революційне багатство стане ядром нової цивілізації” [3, с. 557].

Початок нової цивілізації назвав Е. Тоффлер центральною подією, яка дасть ключ для розуміння того, що після теперішнього на “людство очікують різкі перемини”. “Ця нова цивілізація, постаючи проти старої, відкидатиме бюрократію, зменшуватиме роль національних держав, сприятиме зростанню напівавтономних економік постімперіалістичного світу. Вона вимагає нових, простіших, ефективніших і демократичних урядів. ... вона могла б, при певній розумній допомозі з нашого боку, перетворитися в першу – за весь відомий нам період історії – дійсно людську цивілізацію”, – оптимістично прогнозував мислитель [4, с. 32, 34].

Він обґрунтовував необхідність політичного оновлення суспільства. Для цього треба змінювати “механізм управління” і представницьку форму правління з ілюзією рівності – “кожен має право голосу”. Однак голосування зводиться до “рахункової машини на виборах, що стають ритуалом навіювання громадянам причетності до вияву “волі народу” і випуском пари “його невдоволення”. Вибраних представників народу поглинає державна машина. Тому треба подолати стереотипи минулого про владу більшості і винаходити нові інститути, щоб реалізовувати принцип “влади меншості”. Потрібні інші ефективніші підходи до представницької демократії, щоб враховувати інтереси меншостей, котрі активізуються і урізноманітнюються. Не їх звинувачувати у егоїстичних, вузькогрупових інтересах, а модернізувати систему треба так, щоб вони могли сформувати “конструктивні альянси” чи “модульні партії” на певний період для визначення й реалізації перспективних цілей розвитку суспільства. Для аргументації таких заходів дослідник наводить дані, що у США 50% населення складають жінки, але вони мають лише 4% місць у палаті обшин. У Росії намагаються придушити нову різноманітність і не допустити плюралізму. Росіяни “насправді (використовуючи їх же жаргон) “заковують у кайдани засоби виробництва” – вони сповільнюють економічну й технологічну трансформацію суспільства й така “тоталітарність стратегії росіян” приведе до подальшого економічного й культурного застою, – прогностично оцінював дослідник [4, с. 143, 670, 663].

На його думку, застарілі партійні структури, що від імені більшості грубим, кількісним інструментом в 51% голосів через псевдонародних представників приймають запізнілі і все частіше некомпетентні рішення, уже не відповідають тенденціям прискорення змін у суспільстві і вже створюють небезпеку побічними негативними впливами навіть ненавмисно прийнятих неправильних рішень, що загострює кризу представницької демократії й веде до виникнення “політичного вакууму”, коли в системі “ніхто ні за що не відповідає”, – критично аналізує автор [4, с. 629]. Він застерігав: “Поки нас потрясають кризи, честолюбні Гітлери і Сталіни виповзають з-під

обломків і кажуть нам, що прийшов час вирішувати наші проблеми, відкинувши геть не лише наші застарілі інституційні суди, але також нашу свободу” [4, с. 654]. Для нової цивілізації необхідні зміни політичної системи, що буде “приймати й проводити рішення з потрібною швидкістю відображати різноманітність суспільства”. Тому з наростанням проблем, деякі з яких потребують одночасного вирішення на різних рівнях, та збільшення “ваги рішень” має бути їх розподіл і децентралізація в майбутньому процесі поєднання прямої (референдум) і непрямой демократії (опитування громадян, подання ними петицій, по чергове вироблення рішень багатьма учасниками з неурядових організацій), як пропонував Е. Тоффлер [4, с. 677].

Назвавши громадянське суспільство “оранжереєю зі швидко змінюваними неурядовими організаціями”, дослідники вказали на уповільненість урядових рішень, бо “більше $\frac{2}{3}$ часу витрачається на піар, на різні кампанії, а політичні структури з їх ... стабільністю” створюють конфлікт із швидкісними мережами Інтернету” [3, с. 65]. Бюрократія, старі інститути прийняття некомпетентних рішень приводять до безпорядку і повинні замінюватися новим типом організацій, що, очевидно, потребуватиме тривалої боротьби. “Ця хвиля політичної боротьби не зупиниться на національному рівні. У наступні десятиліття вся “глобальна правова машина” – від Організації Об’єднаних Націй на одному кінці до місцевої міської ради на другому – зіштовхнуться з посиленою нездоланною потребою перебудови, – передбачав вчений [4, с. 658]. На його думку, чимало проблем постануть перед національними урядами, що “просто знаходяться поза межею їх розуміння” і потребуватимуть вирішення на транснаціональному рівні, зокрема питання співвідношення влади націй – держав і транснаціональних корпорацій, або подолання корупції чи проблеми екологічної безпеки, контролю за торгівлею зброєю, особливо нерозповсюдження ядерної зброї, управління космічними дослідженнями [4, с. 679, 680].

Вказуючи на зниження ролі держав-націй і водночас збільшення небезпеки розпаду націй у “вируючому полум’ї націоналізму”, що хоч застаріває, але вносить нестабільність разом зі сепаратистськими рухами та відцентровими силами у багатьох регіонах світу, коли “авторитарні демагоги і рухи спробують захопити владу” [4, с. 510, 511, 521, 558], вчений обґрунтовує необхідність реконструкції всіх структур, котрі вже не відповідають потребам радикально змінюваного світу, а також трансформації національних держав. У майбутньому виникне нова система розподілу влади, у якій вагомішою стане “стратегія розвитку регіонів через широку мережу міжнародних організацій із врахуванням минулого, сімейних, релігійних, соціальних традицій. Процес фундаментальних змін зачепить мільйони людей, супроводжуватиметься багатьма ризиками, аж до економічної катастрофи чи військового вторгнення, або ще більшою небезпекою, “якщо *не* реконструювати наші політичні інститути” чи запізною або “немирною” виявиться така реконструкція, яка перш за все залежатиме від того, “наскільки гнучкими й непохитними виявляться існуючі еліти”, – пояснював футуролог [4, с. 659].

Адже подальша демократизація є не предметом вибору, а еволюційною необхідністю суспільного розвитку у майбутньому. “Важкий тягар врешті прийде розподілити через розширення демократичної участі” різних соціальних груп у “зверхборотьбі завтрашнього дня” між тими, хто намагається зберегти індустріальне суспільство, й тими, хто готовий рухатися далі, за його межі”. Тому багато залежатиме від “гнучкості й проникливості сьогоднішніх еліт і супереліт” [4, с. 687, 694], – розмірковує Е. Тоффлер. Він всебічно й зважено передбачав, що при всій різноманітності умов в різних країнах еліти самі не можуть створити нову цивілізацію і тому ця проблема постане не тільки перед спеціалістами, юристами, політиками, але й “перед громадськістю – громадськими організаціями, торговими спілками, церквами, жіночими

групами, етнічними й расовими меншостями, вченими, домогосподарками й бізнесменами” [4, с. 695]. Дуже важливим буде “тиск знизу” на сьогоднішніх лідерів для подолання їх банкрутства, розвінчання міфу про “сильну руку” і для висунення нового типу лідерів, здатних при високій швидкості змін здійснювати політичну трансформацію. Для цього треба починати “широкий процес соціального навчання”, слухаючи віддалені звуки завтрашнього дня, створювати новий соціальний характер, формувати риси “особистості майбутнього” та визначати цілі на прийдешнє, “в якому можна буде жити”, на “життєздатне і сприятливе для людей майбутнє”. Важливо також створювати нову “психосферу” формування спільності життєвого смислу через діяльність “організаторів життя” при зменшенні кількості психотерапевтів, як передбачливо радив вчений [4, с. 696, 695, 599, 574, 596].

За його прогнозами, змінюватиметься соціосфера, яка ставатиме частиною “соціальної творчості”. Появлятимуться різноманітні типи сім’ї зі зміною ролей чоловіків та жінок для реалізації “кожним своїх можливостей”, поширюватимуться “випробувальні шлюби”, повторні, договірні та гомосексуальні, а також терпимість до холостяків, матерів-одиночок, до багатоманітності сімейних відносин. На структуру сім’ї впливатиме поширення надомної праці, розповсюдження “електронних котеджів”, “електронних комун майбутнього” [4, с. 367, 351, 352, 361].

Передбачається зміна структури безробіття із збільшенням кількості частково зайнятих або за вибором годин роботи жінок, молодих матерів, із розширенням мережі центрів зайнятості. Електроніка відкриватиме нові можливості і одночасно вимагатиме нових працівників, здатних до самостійної діяльності, винахідливості, впливатиме на структуру праці секретарів в офісах, в яких скорочуватиметься час на роботу з паперами і збільшиться кількість “менеджерів з інформації” [4, с. 562]. Зросте чисельність зайнятих у сфері послуг, а також працівників “змішаних професій”, що поєднуюватимуть все більше розумову і фізичну працю, як передбачав автор книги “Метаморфози влади” [2, с. 103]. На його думку, появлятимуться нові організаційні структури в бізнесі, “дім стане центральною одиницею майбутнього – одиницею, що виконуватиме економічні, медичні, освітні і соціальні функції”, корпорації ж перестануть підноситися над іншими соціальними інститутами, ієрархія яких замінюватиметься мережею “комплексних організацій”. Замість концентрації населення “суспільство майбутнього почне будуватися на сегментації та диференціації і прямуватиме до цивілізації навколо дому із заохоченням індивідуального розвитку і культурного багатоманіття, із породженням нових моральних норм. Це буде демократична і гуманна цивілізація, що підтримує рівновагу із біосферою” [4, с. 564, 565, 570]. Таке передбачення футуролог супроводжує застереженням: “біосфера посилає нам сигнали тривоги: забруднення, вимирання, ознаки отруєння вод океану, невловимі зміни клімату..., – все це наближає нас до катастрофи” [4, с. 383]. Для виживання людства і розв’язання глобальної екологічної проблеми, що загострюється в світі, для продовження економічного зростання “завтрашні керівники повинні взяти на себе відповідальність за зміни наслідків впливу на довкілля ... з негативних на позитивні. Вони приймуть таку додаткову відповідальність добровільно чи будуть змушені це зробити, оскільки в змінених умовах біосфери здійснити це необхідно”, – переконує Е. Тоффлер, закликаючи відповідально приймати компетентні рішення для вступу в “життєздатне і сприятливе для людини майбутнє”. Тому треба поглянути по-новому на “майбутнє, до якого ми вже йдемо” [4, с. 383, 574].

Хоч майбутнє невідоме і його неможливо точно передбачити через всі неочікувані випадковості, воно може “всіх нас здивувати і принести чимало сюрпризів”, все ж до нього треба готуватися, пізнаючи напрямки швидкоплинних змін у сучасному світі. Спроби зазирнути в завтрашній день Елвін та Хейді Тоффлери вважали більше мистецтвом, ніж наукою, і наголосили, що “майбутнє залежить від науки” [3, с. 209].

Здобутки науки розширюватимуть можливості для розвитку “енергетичних форм” з вирощування рослин для виробництва енергії. Дослідження з генетики дозволять збільшувати виробництво продуктів харчування, наукові дослідження сприятимуть використанню енергії Сонця, блискавок, біомаси, нових форм ядерної енергії, для контролю кліматичних умов, для виготовлення нових ліків [4, с. 544, 559].

Прискорюватимуться дослідження “темної матерії”, антиводню, нанотехнологій, способів економії часу, що ставатиме все важливішою цінністю. Розширюватиметься наукова база космічного моніторингу довкілля, виявлення місцезнаходження космічних об’єктів. Космічна діяльність ставатиме кориснішою в майбутньому і сприятиме складанню прогнозів, які будуть продаватися, як передбачали автори “Революційного багатства” [3, с. 24, 140].

У цій книжці вони, розглядаючи майбутнє науки, реально оцінювали небезпеку використання наукових відкриттів з деструктивними цілями, а також атаки проти наукових розробок, зокрема генетичної модифікації та інших проривів в біології, або наступ на наукову методологію з боку “менеджерів правди”, які намагаються через ЗМІ вирішувати питання про істину чи лякати переглядом самого поняття “людство”. Престиж науки підривають також випадки корупції серед вчених та зменшення фінансування фундаментальних досліджень, які нібито не дають безпосередньої користі. Попри такі проблеми автори передбачливо підкреслили подальше самокоригування науки, перехід на наукоємкісну працю, що прокладатимуть шлях у майбутнє [3, с. 200, 546, 547, 555]. Цьому сприятиме діяльність “соціальних новаторів, що прагнуть створити краще майбутнє”, та розгортання “руху, що реагуватиме на запити майбутнього” [3, с. 343; 5, с. 438].

Таке реагування вбачав Е. Тоффлер у появі “організацій майбутнього” – “адхократії” (від лат. “ad hoc” – “для цього”, для певного випадку), коли “люди збираються разом для вирішення певних короткотермінових задач”. “Збільшення ad hoc утворень – наслідок прискорення змін у суспільстві”. “Члени таких команд постійно знаходяться в русі, якщо не буквально просторово, то в організаційному русі”, як характеризував Е. Тоффлер, відзначаючи типові динамічні властивості наукових колективів [5, с. 153, 156, 155].

Подібні нові організації відкривають людям більше можливостей для самореалізації, засвідчують виникнення “анклавів майбутнього” [5, с. 425]. Це найважливіше, на думку футуролога, у сфері освіти, яка “повинна переміститись у майбутній час”, оскільки найбільше “розкрадання майбутнього” відбувається у застарілій системі освіти, що продовжує “штампувати людину індустріального суспільства, зорієнтовану в минуле на фабричну модель масового виробництва з лінійним механічним стандартним процесом організації роботи і відповідним стилем мислення. Адже “дітей заганняють у школи, що намагаються не зовсім вдало готувати для роботи, якої в майбутньому не буде”. “Школа найменше досягла в ознайомленні учнів з тим великим задоволенням, котре дає сам процес пізнання нового” і тому доцільніше було б скоротити тривалість обов’язкового навчання в школі та перейти до урізноманітнення форм та індивідуалізації навчання з орієнтацією на майбутню працю [3, с. 512, 513]. Головним постає завдання формувати у дітей готовність навчатися впродовж всього життя. Учням вже недостатньо передавати певну суму знань, а треба виробляти у них вміння використовувати і самостійно поповнювати знання. “У майбутньому неграмотним вважатиметься не той, хто не вміє читати, а хто не навчився вчитися”, хто не цікавиться майбутнім і не намагається його пізнати [4, с. 606; 5, с. 451, 465].

Школи майбутнього, як пропонував Е. Тоффлер, повинні більше експериментувати, змінюючи внутрішній розпорядок, створюючи тимчасові групи для вироблення проектів, переключаючи учнів із групових на індивідуальні, самостійні види виконання конкретних задач, щоб “давати кожному учневі можливість заздалегідь дотикатися

певною мірою до того життєвого досвіду, з яким зіткнеться в майбутньому” [5, с. 444]. Учні вчать орієнтуватись в просторі, наприклад, на уроках географії, але не в часі, бо навіть при вивченні історії, “занурюючи в минуле, увагу спрямовують назад, а не вперед”. “Майбутність ... виганяється й зі свідомості. І ніби ніякого майбутнього не існує”, – стурбовано оцінював футуролог насильне перекинування сприйняття часу [5, с. 460]. Нема якихось праць із прийдешнього, а є література про майбутнє як різновидність “соціології майбутнього”, наукова фантастика, що мають колосальне значення для вироблення зацікавленості передбаченнями. Таку літературу треба б мати поряд з “Історією” в програмі “Майбутнє”, яка, окрім читання, мала б включати розвиваючі ігри для дітей, наприклад, продовжити якесь оповідання про наступні дії персонажів, або написати “майбутню біографію” на прийдешні 5, 10, 20 років, чи якими стануть рідні, друзі, змодельовати “соціальне майбутнє”, яким буде наступне молоде покоління, описати можливі контури довкілля в майбутньому, тобто все те, що допомагатиме визначати сприйняття майбутнього й свої парадигми часу, які уміння й навички будуть потрібні. Для цього пропонується спорядити “експедицію в прийдешні роки, виявити у теперішньому ознаки майбутнього, життєві “ноу-хау” або створити гуртки “знання майбутнього життя”, в яких аналізувати умови швидкоплинності й різноманітності та орієнтуватися в них, готуватися до сприйняття новизни, креативу, виробляти уміння вибирати із різних можливостей, переноситися в часі, у формах спілкування, приймати найоптимальніші рішення щодо майбутніх дій [5, с. 463, 464, 450, 457].

Такі пропозиції мали б у першу чергу реалізовуватися в системі освіти, яка, за оцінкою Тоффлерів, замість того, щоб стимулювати допитливість, уміння самостійно й творчо мислити, зосереджена на рутинному стандартному тестуванні в умовах конвеєрного процесу навчання [3, с. 333]. Тому таку систему освіти треба не просто трансформувати, а змінити так, щоб вона була “мобільною”, з безперервним процесом навчання і сприяла розвитку суспільства майбутнього, щоб підвищувала здатність людей “долати труднощі, швидко й економно адаптуватися до безперервно мінливих умов, передбачати швидкість і напрямки змін”, аналізувати нову інформацію й визначати перспективні види праці й професії через 20–50 років, вміти виробляти “стратегію майбутнього” [5, с. 440, 437, 455].

Для цього при школах, в населених пунктах треба створювати “ради майбутнього” – групи з вивчення майбутнього та розробки його можливих варіантів. В такі осередки варто залучати найбільше молодих, яким прийдеться жити й творити в майбутньому. Особливо важливим вважав Е. Тоффлер створення груп фахівців з проблем освіти, щоб орієнтувати її в майбутність через обговорення й впровадження нових програм, навчальних планів, організації “мобільного” навчання і відповідної структури конкуруючих навчальних закладів. Потрібно готувати спеціалістів, забезпечити їх інформацією на випередження, формувати у них чуття важливості часу, здатність поглянути вперед, самопрогнозувати, визначати й долати виникаючі труднощі. “Уже тепер нам слід готувати кадри молодих людей для життя у підводних поселеннях”, “... знайомити їх з небезпеками й перспективами вкорінення людини в життя океану”, а також “з космічними чудесами”, навчити розбиратися в космічній техніці”. Потрібна буде значна кількість спеціалістів для консультування людей при загостренні криз, для роботи в службах “турботи” або в ситуативних групах для допомоги при зміні місця проживання, “для роботи в умовах потенційних, хоча, мабуть, малоімовірних надзвичайних ситуацій: забруднення землі, спричиненого впливом інших планет чи шкідливими контактами з позаземним життям, з жахливими породженнями генетичних експериментів тощо”, – передбачливо застерігав мислитель [5, с. 439, 421, 448].

На його думку, в умовах прискорення змін зростає в суспільстві зацікавлення майбутністю і все більший попит на людей, здатних передбачати прийдешнє. Із них

необхідно готувати фахівців – “прогнозистів ціннісного впливу”. Адже зі зростанням технологічних потужностей зростатиме й небезпека забруднення радіоактивними відходами, синтетичними пластмасами тощо. Тому треба передбачати побічний вплив нових технологій на соціальну, культурну, психічну сфери, на екологічну рівновагу в різних часових і просторових вимірах і сформулювати набір позитивних технологічних цілей на майбутнє, – прогностично переконував автор [5, с. 478, 470].

Про всі побічні наслідки технологічного впливу дізнатись, мабуть, неможливо, однак кожен нову технологію потрібно перевіряти і контролювати, щоб вибір здійснювався не з позицій “короткозорих” технократів для термінової економічної вигоди, а за критерієм відкриття нових можливостей з одночасним запобіганням можливих небезпечних наслідків. “Суспільство повинно приймати якнайважливіші рішення з приводу свого майбутнього” [5, с. 472]. Доцільно створювати спеціальну службу “технологічного омбудсмена” для підтримки розумнішого використання нових технологій, їх контролю та забезпечення технологічної безвідповідальності при їх запровадженні, як пропонував автор “Футурошоку” [5, с. 482].

Він обґрунтовує концепцію “соціального футуризму”, вказуючи на економцентричність, короткостроковість і недемократичність “технократичного планування”, що нав’язує нові, але негуманні вартості без врахування критеріїв “якості життя”. Суспільству для нового розуміння майбутнього необхідно мати відповідні органи з його вивчення. Автор пропонує реалізовувати “стратегію соціального футуризму” через розширення діяльності Інституту майбутнього, створення центрів і груп дослідників майбутнього. Відзначивши введення в університетах курсів з прогнозування, появу в США та багатьох країнах Європи футурологічних журналів, проведення міжнародних конференцій і зустрічей футурологів, створення “Всесвітнього товариства майбутнього”, Е. Тоффлер аргументовано доводить необхідність і важливість футурології. “Кожне суспільство стикається не просто з послідовністю *ймовірних майбутностей*, але й з численністю *можливих* майбутностей і конфліктом з приводу *найкращого* майбутнього. Управління перемінами – це спроба перетворити певні ймовірності у можливості, віддаючи перевагу тому, з чого досягнуто згоди. Визначення ймовірності ставить вимогу перед наукою футурологією. Описання можливості вимагається від мистецтва футурології. З’ясування першості належатиме політиці футурології”, – розглядає мислитель функції футурології, які ще потребують глибшого окреслення Всесвітнім футурологічним рухом [5, с. 489, 496, 500, 501].

Аналізуючи різні методи вивчення ймовірних майбутностей, вказуючи на розширення часового горизонту прогнозування у віддалене майбутнє, Е. Тоффлер відзначає “зовсім незвичайний прорив до більш наукової оцінки майбутніх ймовірностей, що, очевидно, матиме сильний вплив на майбутнє”. При цьому закликав не переоцінювати “здатність науки точно передбачати складні події”. Небезпека, за оцінкою мислителя, таїться в недостатньому використанні здатності наукового прогнозування, спроби якого доповнені “уявленнями мистецтва” і допомагають “прояснити цілі”, “вселяти в усе суспільство більше відчуття завтра” [5, с. 504].

Разом з цим треба значно розширити “концепцію можливих майбутностей” створенням “центрів соціального уявлення”, що зосереджувались би не лише на образах завтрашнього дня для якоїсь окремої галузі, установи, міста чи його підсистеми, але й на “фантастичних ідеях щодо нашого суспільства в цілому”, на збільшенні кількості образів майбутнього. При цьому автор звертається й до утопічних образів. У минулому такі альтернативи майбутності зображувала література в традиційних утопіях простого суспільства.

Під таким кутом зору є значущим порівняльний аналіз утопії і футурології, проведений українськими дослідницями **Мариною Людвиченко** “Утопія і футурологія

у контексті формування соціальних ідеалів” (2011 р.) та **Оксаною Петрушенко** “Утопія і футурологія: різні способи передбачення майбутнього” (2012 р.). Розглядаючи спільні й відмінні ознаки футурології та утопії, О. Петрушенко слушно підкреслює, що “Утопія намагається передбачити, як люди будуть жити у майбутньому. І позитивна і негативна утопії ... пророкують певний варіант майбутнього”, відзначивши важливу рису: “в утопії ж оцінка йде попереду дослідження” [1, с. 95, 98]. Такий підхід є співзвучним з ідеєю Е. Тоффлера про випробування проектів “Фабрики утопій”.

“Сьогодні ми страждаємо від нестачі утопічних ідей, що організують конкуруючі образи можливих майбутностей”, а тому, мали б з’явитися нові утопічні і анти-утопічні концепції, орієнтовані на суперіндустріальне, складне майбутнє, яке важливо виділити в безлічі форм. “Отже, нам потрібна революція у виробленні утопій: колективний утопізм. Нам треба створити “Фабрики утопій”, – вважає Е. Тоффлер [5, с. 507, 508]. Через співдіяльність соціальної науки, мистецтва й футурології, мислитель пропонує ознайомлювати людей із вадами і перевагами різних утопій та здійснювати систематичну перевірку утопічних ідей, випробовуючи проекти “фабрик утопій” [5, с. 510], тобто використати утопізм як інструмент для оцінки “суспільства завтрашнього дня”.

Вивчення ймовірних майбутностей допомогло б “застосувати соціальне уявлення до майбутнього самої футурології”, – зробив висновок Е. Тоффлер [5, с. 511].

Він вважав необхідним впродовж найближчих років створення футурологічних інститутів в урядових структурах, а в будь-якій установі на місцевому та національному рівнях ввести в штат людей, котрі б систематично вивчали ймовірне майбутнє в певній галузі, а також прикомандирувати футурологів “до кожної політичної партії, університету, корпорації, професійної асоціації, профспілки і студентської організації” [5, с. 511]. Для цього треба буде навчити тисячі молодих людей уявленням і технікам наукової футурології, щоб скласти “карти ймовірного майбутнього”. Місцевим спільнотам мала б допомогти мережа футурологічних груп при координації новоствореної національної служби. Створення футурологічних центрів на всіх континентах для вивчення майбутнього набуває міжнародного значення. “Коли вся земна куля буде помережена сенсорами майбутнього, можна б обмірковувати створення міжнародного інституту, всесвітнього банку даних про майбутнє. Такий інститут, укомплектований видатними представниками природничих і соціальних наук, мав би метою збір і систематичну інтеграцію прогностичних звітів учених і мислителів з розвинутою уявою, що представляють всі інтелектуальні дисципліни у всьому світі. ... Спроби зібрати ці знання разом породили б інтелектуальне зусилля – одне з найвидатніших в історії за кількістю учасників і одне з найбільш значущих”, – оптимістично прогнозував мислитель поліпшення управління процесами змін через правильно прийняті рішення на основі точніших прогнозів [5, с. 511, 512].

Це особливо важливо на початку третього тисячоліття, коли людство на межі нового етапу розвитку не може наосліп мчати в майбутнє без визначення соціальних цілей, тому повинно радикально позбутися технократичної традиції, що методами минулого бюрократичного підходу зверху без врахування інтересів широких верств суспільства вже гальмує поступ в майбутнє. Для успішного керування переїнами, переоцінку напрямку яких мають здійснювати всі люди, а не технократична еліта, знадобиться вироблення важливих довгострокових соціальних цілей і демократизація способу їх досягнення, як наголосив Е. Тоффлер [5, с. 520]. “Потрібен революційно новий підхід до встановлення цілей. Навряд чи такий підхід з’явиться у тих, хто імітує революцію”, – пояснював мислитель, пропонуючи “безперервний плебісцит про майбутнє під запитанням: “куди ми *хочемо* йти” [5, с. 516, 520].

Для цього можна б скликати у кожній країні чи місцевості демократичні асамблеї, які б провели соціальну інвентаризацію і визначили пріоритет соціальних

цілей на наступний період. “Асамблеї соціального майбутнього” регулярно, з участю різних представників у соціальних групах збирались би виконувати роботу “консультантів з майбутнього” для всього суспільства, як пропонував футуролог [5, с. 521, 522]. За його проектом, при розвинутих телекомунікаційних технологіях учасники асамблеї з різних країн могли б одночасно підключатися до всесвітньої мережі для обговорення дослідницьких цілей майбутнього чи нагальних проблем охорони і якості довкілля. Такі прогностично зорієнтовані заходи мали б величезний позитивний вплив на формування кращого майбутнього. Також “асамблеї соціального майбутнього” допомогли б політикам, погляд яких не сягає далі наступних виборів, “серйозно замислитися над довгостроковим майбутнім”, а законодавцям розширити контакти з виборцями, і вийти на новий рівень комунікації з майбутнім, – гіпотетично передбачав Е. Тоффлер розширення функцій “асамблей майбутнього” [5, с. 523, 526, 527]. Вони, вибираючи кращу із альтернативних майбутностей, розкривали б нові можливості для гуманізації майбутнього суспільства і “могли б зняти перешкоди могутнім конструктивним силам – силам свідомої еволюції”, оскільки людина “від цього історичного моменту повинна передбачати і створювати майбутнє”. Тому завдання “соціального футуризму” не просто “переступити” через технократію і замінити її гуманнішим, далекогляднішим і демократичнішим плануванням, але підпорядкувати сам процес еволюції свідомому людському керуванню, що стане поворотним пунктом історії підкорення людиною процесів змін і “досягнути згоди з майбутнім” [5, с. 528, 17], – прогностично визначав футуролог.

Не знаючи достеменно, яким буде майбутнє, все ж таки людям треба усвідомлювати: “нам дісталась доля творити” і “досягнути віддалених завтра та гуманізувати їх” [5, с. 530], бо від цього залежить, “якої форми набуде суспільство майбутнього”. “Отже, відповідальність за перемену лягає на нас” і починати треба кожному з себе [4, с. 558, 697], – конкретизував прогностичний висновок Е. Тоффлер.

Із його міркувань про відповідальність за майбутнє можна виокремити передусім вимогу, що постає перед кожною особистістю – відповідати за себе, змінюючись перш за все самому, бути готовим відповісти на виклики майбутнього. Тоффлерова футурологічна концепція має значення прикладу глибоко змістовного розгляду проблем майбутнього й оптимістичного погляду при пошуку шляхів вивчення й творення майбутності.

1. Петрушенко О. Утопія та футурологія: різні способи передбачення майбутнього. *Вісник національного університету “Львівська політехніка”. Філософські науки.* 2012. № 723. С. 94–99.
2. Тоффлер Э. *Метаморфозы власти* / пер. с англ. Москва : АСТ, 2003. 669, [3] с.
3. Тоффлер Э. *Революционное богатство* / пер. с англ. Москва : АСТ; АСТ МОСКВА; Профиздат, 2008. 569 с.
4. Тоффлер Э. *Третья волна* / пер. с англ. Москва : АСТ, 2002. 776, [8] с.
5. Тоффлер Э. *Шок будущего* / пер. с англ. Москва : АСТ; АСТ МОСКВА, 2008. 557, [3] с.

Based upon the analysis of Alvin Toffler's works, the article focuses on the meaning, humanistic and optimistic nature of the futurological conception; emphasizes the ideas of prognostic approach to education and social sphere, as well as to the main tendencies of the humanity development; highlights the importance of the study of future and each individual responsibility for the near future.

Keywords: *future, probable future, futurology, future organizations, future education, future personality.*